

Mescid-i Kibleteyn

lerek tamir ettirilen Mescid-i Kibleteyn 3920 m²'lik alana sahip büyük bir camidir (Ahmed b. Yâsîn el-Hıyârî, s. 287). Bu yenileme sırasında Kâbe kiblesine mihrap, Kudüs tarafına ise Bakara sûresinin 144. âyetiyle Türkçe, Farsça, Urduca, İngilizce ve Fransızca meâlinin yazıldığı bir pano konulmuştur (pano daha sonra kaldırılmıştır). Tuğla kullanılarak yapılan bina tamamen granit kaplamadır ve kible yönündeki iki köşesinde birer minare bulunmaktadır. Üzeri 8,7 m. çapında ve 8,18 m. yüksekliğinde iki kubbe ile örtülü olan harimin içi modern tarzda süsleme motifleriyle ve Türk hattatlarından Hasan Çelebi'nin yazdığı celif sülüs ve küfî hatlarla bezenmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîneti'l-münevvere*, I, 74, 77-78; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî* (Hatîb), I, 503, 571; Sehâvî, *et-Tuhfetü'l-laîfe fî târîhi'l-Medîneti's-şerîfe*, Medine 1979, I, 38, 41, 439; Semhûdî, *Vefâ'ü'l-vefâ' bi-ahbâri dâri'l-Muştafâ* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Beyrut 1404/1984, III, 840-842; Ayyâşî, *er-Rihletü'l-'Ayyâşiyey*, Rabat 1397/1977, I, 252; R. F. Burton, *Personal Narrative of a Pilgrimage to al-Madinah and Meccah*, London 1855, II, 44-45; *Mir'âtü'l-Haremeyn*, II, 944-946; İbrâhim Rifat Paşa, *Mir'âtü'l-Haremeyn*, Kahire, ts., I, 413-416; Sâlih Lem'î Mustafa, *el-Medînetü'l-münevvere*, Beyrut 1981, s. 199-202; Abdülkuddûs el-Ensârî, *Âşârü'l-Medîneti'l-münevvere*, Medine 1985, s. 127-129; Abdülbâsî Bedr, *et-Târîhu's-şâmil li'l-Medîneti'l-münevvere*, Medine 1993, I, 290; III, 290-292; Yûsuf Ragdâ el-Âmiîf, *Me'âlimü Mekke ve'l-Medîne beyne'l-mâzî ve'l-hâzîr*, Beyrut 1418/1997, s. 362-363; M. Mâcid Abbas Hulûsî, *İmâretü'l-mesâcid*, [baskı yeri yok] 1998, s. 312-314; Ahmed b. Yâsîn el-Hıyârî, *Târîhu me'âlimi'l-Medîneti'l-münevvere kadîmen ve hadîşen*, Riyad 1419/1999, s. 138-141, 287-289; M. İlyas Abdülganî, *el-Mesâcidü'l-eşeriyey fi'l-Medîneti'n-nebeviyye*, Medine 1424/2003, s. 184-197.

H. AHMET SEZİKLİ

MESCİD-i KUBÂ

(مسجد قباء)

Hz. Peygamber'in hicreti sırasında Medine'den önce son durağı olan Kubâ'da yapılan mescid.

İlk muhacirler, Resûl-i Ekrem daha Medine'ye gelmeden Kubâ'da Amr b. Avf oğullarına ait bir hurma kurutma yerini mescid haline getirmişlerdi. Ebû Huzeyfe'nin âzatlısı Sâlim burada bir grup muhacire Kudüs'e yönelerek namaz kıldırıyordu. Resûlullah Kubâ'ya ulaşınca burayı genişleterek Kubâ Mescidi'ni bina etti (İbn Sa'd, III, 87; IV, 311). Sâlim'in imamlık yaptığı kişiler arasında Hz. Ebû Bekir, Ömer, Ebû Seleme el-Mahzûmî, Zeyd ve Âmir b. Rebîa'nın da sayılması (Buhârî, "Ahkâm", 25), Hz. Peygamber ve Ebû Bekir'in burada kaldığı süre içinde veya bir süre daha onun bu göreve devam etmiş olduğunu göstermektedir. Mescid-i Benî Amr b. Avf olarak da anılan (*Müsned*, II, 10; İbn Şebbe, I, 41) Mescid-i Kubâ'nın arsasının kabilenin ileri gelenlerinden Külsûm b. Hidm'e ait olduğu ve Külsûm'un arsayı mescid yapılması için bağışladığı rivayet edilir. Diğer bir rivayete göre ise mescidin arsası Leyya adında bir kadına ait harman yeri idi. Resûl-i Ekrem'i arsaya kible yönünde bitişik evinde misafir eden kabilenin ileri gelenlerinden Sa'd b. Hayseme burada mescid yapılmasına öncülük etmiş olmalıdır. Çünkü rivayette mescid ona izâfe edilmektedir. Öte yandan münafıklar, "Leyya'nın merkebinin bağladığı yerde mi secde edeceğiz?" diyerek bunu Dirâr Mescidi'ni yapmak için bahane saydılar (İbn Şebbe, I, 54-55). Taberânî'nin bir rivayetine göre Kubâlılar, Resûlullah'tan bir mescid yapmasını talep edince Hz. Peygamber orada bulunan sahâbeden birinin devesine binmesini istemiş, önce Hz. Ebû Bekir binmiş, deve kalkmamış, ardından Hz. Ömer binince deve yine kalkmamış, bu sırada Kubâ'ya ulaşmış olan Hz. Ali binince deve kalkıp yürümüş, Resûl-i Ekrem, Hz. Ali'ye devenin yularını serbest bırakmasını söylemiş ve mescidin onun etrafında dolaştığı arsaya yapılmasını istemiştir (*el-Mu'cemü'l-kebir*, II, 246). Mescidin ortalarına isabet eden bir mekân daha sonraları "mebreku'n-nâka" (devenin çöktüğü yer) olarak anılmıştır (Semhûdî, II, 23). Buhârî'nin ("Menâkıbü'l-enşâr", 45) bir rivayetine göre Hz. Peygamber Kubâ'da on gecedan fazla kalmış ve Mescid-i Kubâ bu sırada yapılmıştır. Bu rivayet, İbn Sa'd'ın Resûlullah'ın Kubâ'da on dört

gece kaldığına dair rivayetine (*et-Taba-kât*, I, 235) uygundur. Resûl-i Ekrem'in burada dört gün gibi çok kısa bir süre kaldığına dair rivayetler de vardır.

Mescidin ilk hali kare şeklinde bir düzlüğü çevreleyen dört duvardan ibaretti. Arsa hazırlandıktan sonra temele ilk taşı bizzat Hz. Peygamber koymuş, ardından sırasıyla Hz. Ebû Bekir, Ömer, Osman ve diğerlerinin taşlarını koymalarını istemiştir (Taberânî, II, 339). Bu uygulama devlet başkanlarının ilmî, dinî ve millî nitelikli yapıların temelini ilk harcı koyma geleneğinin başlangıcı olarak görülmektedir (Abdülhay el-Kettânî, II, 301). Mescid-i Kubâ yapılırken Resûl-i Ekrem'in bir işçi gibi çalıştığı, taşıdığı ağır taşları ellerinden alıp yardımcı olmak isteyenlere bir başkasına yardım etmelerini söylediği (Taberânî, XXIV, 317-318), Abdullah b. Revâha'nın, "Mescidin inşasına katılanlar, ayakta olsun oturarak olsun Kur'an okuyanlar, geceleri uykuya geçirmeyenler kurtuluşa erdiler" diye şiirler okuduğu, her beytin son kelimesinin Resûlullah tarafından tekrarlandığı rivayet edilmektedir (İbn Şebbe, I, 52).

Hz. Peygamber, muhtemelen kiblenin Kâbe'ye çevrilmesinden (623) sonra Kubâ Mescidi'ni yeniden inşa etmiştir (Semhûdî, II, 16). Bu sırada ön duvar ve ona paralel dizilen yedi sütun üstüne bir tavan yapılmıştır. Mescidin güneyinde Külsûm b. Hidm ile Sa'd b. Hayseme'nin evleri bulunmakta ve Sa'd'ın evinden mescide bir kapı açılmaktaydı. Müslümanlar Resûl-i Ekrem'in misafir kaldığı bu evleri ziyaret eder, ardından Sa'd'ın evinin tarafında bulunan kapıdan mescide geçip "el-üstüvânetü'l-muhalleka" denilen üçüncü sütunun doğu yanında onun namaz kıldığı yerde namaz kılarlardı. Daha sonra bu kapı kapatılıp mescidin batı duvarında bir kapı açılmıştır. Mescidin Ammâr b. Yâsir tarafından tamamlandığı ve bu sebeple onun İslâm'da ilk mescidi bina eden kişi olarak anıldığı söylenir (Nüred-din el-Halebî, II, 236).

Mescid-i Kubâ, müslümanların hür ve güvenli bir ortamda yaptıkları umuma açık ilk mescid olması bakımından büyük önem taşımaktadır. Kur'an'da sözü edilen, "ilk günden takvâ üzerine kurulan mescidin" (et-Tevbe 9/108) Kubâ Mescidi olduğu kabul edilir. Ancak bu mescidin Mescid-i Nebevî olduğu da rivayet edilmektedir. Mescidde, "üssise âyeti" diye adlandırılan âyetin (et-Tevbe 9/108) nâzil olduğu mekân olarak kabul edilen yere sonradan bir mihrap yapılmıştır.

Başta Buhârî ve Müslim olmak üzere hadis kaynaklarında Mescid-i Kubâ'nın faziletine dair bölümlere yer verilmiş, Hz. Peygamber'in Medine'de bulunduğu zamanlar cumartesi, bazan da pazartesi günleri ve ramazanın 17. günü Mescid-i Kubâ'ya giderek namaz kıldığına dair rivayetler zikredilmiştir. Ayrıca onun mescidde sürdürülen öğretim faaliyetine nezaret ettiği, Kubâ'da namaz kılmayı umreye eş değerde gördüğü rivayet edilmektedir (İbn Mâce, "İkâmet", 197; Tirmizî, "Mevâkıtü's-şalât", 125). Hz. Ömer Mescid-i Kubâ'yı ziyaret ettiğinde tozunu alır, bu raya büyük hürmet gösterirdi.

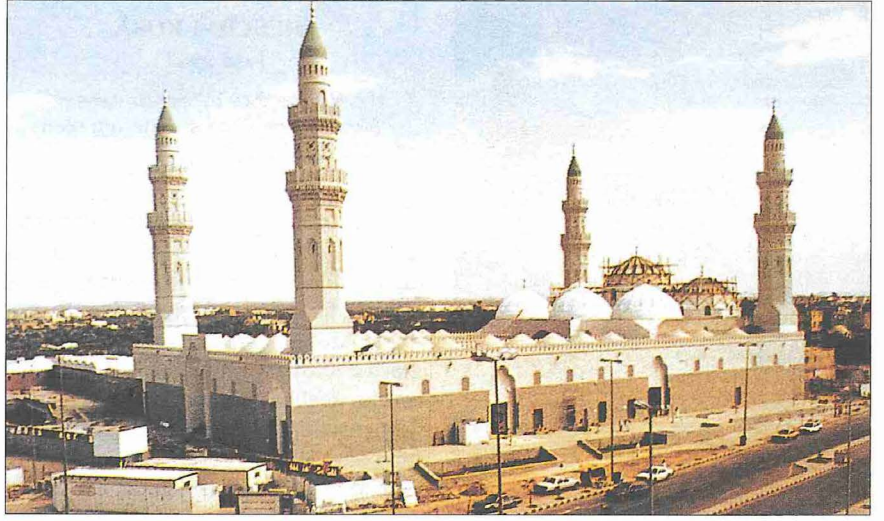
BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, II, 4, 10, 57, 58, 155; III, 487; Buhârî, "Fazlü's-şalât fi mescidi Mekke ve'l-Medîne", 2, "Şalât", 516, "Menâkıbü'l-enşâr", 45, "Aşkâm", 25; Müslim, "Hıca", 515-522; İbn Mâce, "İkâmet", 197; Tirmizî, "Mevâkıtü's-şalât", 125, "Şalât", 242; Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Muşannef* (nşr. Habîbürrahman el-A'zamî), Beyrut 1403/1983, V, 133; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 235, 244, 245, 480; III, 84, 87; IV, 311; İbn Şebbe, *Târihu'l-Medîneti'l-münevvere*, I, 40, 41, 44-45, 47-50, 52, 54-55; Taberî, *Câmi'ü'l-beğân*, XI, 26, 27, 28, 29, 31; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir* (nşr. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi), Beyrut, ts. (Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî), II, 246, 339; XXIV, 317-318; Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ* (nşr. Yûsuf Abdurrahman el-Mar'aşî), Beyrut, ts. (Dârü'l-ma'rife), V, 249; Semhûdî, *Vefâ'ü'l-vefâ' bi-ahbâri dâri'l-Muşafâ* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Beyrut 1374/1955, I, 178 vd.; II, 16 vd.; Nüreddin el-Halebî, *İnsânü'l-uyûn*, Beyrut, ts. (Dârü'l-ma'rife), II, 236, 237, 238; Abdülhay el-Kettânî, *et-Terâtibü'l-idâriyye* (Özel), II, 301; Hamîdulah, *İslâm Peygamberi*, II, 834; Köksal, *İslâm Tarihi* (Medine), I, 10, 11, 12; Ahmed Sezikî, *Hz. Peygamber Devrinde Nifak Hareketleri*, Ankara 1994, s. 159, 161; Nebi Bozkurt, "Kuba Mescidi", *Şamîl İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1991, III, 397-398.

HÜSEYİN ALGÜL

□ MİMARİ. Mescid-i Kubâ'nın ilk kuruluşundaki ölçüleri hakkında elde bilgi bulunmamaktadır. İbn Şebbe'nin verdiği ölçüler, Hz. Osman ile Velif d. Abdülmelik zamanında gerçekleştirilen tevsi ve imar çalışmalarından sonraya aittir. Buna göre mescid kare şeklinde olup 66 × 66 zirâ ebadındadır. Abbâsiler devrinde zirâ 0,48 m. olarak kabul edildiğinde bu ölçüler yaklaşık 32 × 32 m. etmektedir. Bu dönemde mescidin kible tarafı her birinde yedişerden toplam yirmi bir sütunun taşıdığı bir tavanla kaplıydı. Arka tarafta aynı şekilde yedişer sütunlu birer revak bulunmaktaydı. Böylece mescidde otuz dokuz sütun yer almaktaydı. Bunların ortasında 50 × 26 zirâ (yaklaşık 24 × 12,5 m.) eba-

Mescid-i Kubâ

dında üstü açık bir orta sahanlık mevcuttu. Üç kapısı olan mescidin duvar yüksekliği 19 zirâ idi (yaklaşık 9 m.). Mescidin o zamanlar "savmaa" denilen, muhtemelen daha önce burada bulunan bir yüksek ev veya hisar (ütum) yerine inşa edilmiş 50 zirâ (yaklaşık 24 m.) yüksekliğinde bir minaresi 9 × 9 zirâ bir karış (yaklaşık 4,30 × 4,5 m.) ebadında bir zemine oturmaktaydı. Minarenin o dönem Emevî mimarisinin genel üslubunu taşıdığı tahmin edilmektedir. Mescidde niteliği bilinmeyen on dört adet kandil koyma yeri vardı (*Târihu'l-Medîneti'l-münevvere*, I, 57).

Ömer b. Abdülazîz'in Medine valiliği sırasında (706-712) Mescid-i Kubâ'nın duvarları yontma taş ve kireç kullanılarak yenilendi. Kurşun kaplı demir çubuklarla birbirine perçinlenmiş taşlardan oluşan sütunlar yapıldı. Üzeri değerli saç kerestelerden bir tavanla kapandı. Duvarlar kireç ve mozaiklerle süslendi. Muhtemelen Mescid-i Nebevî'nin imarı için getirilen Bizanslı ustalar burada da çalıştılar. Mescid daha sonra birçok defa imar gördü. 435'te (1044) Şerîf Ebû Ya'lâ Ahmed b. Hasan, 555'te (1160) Zengî Veziri Cemâleddin el-İsfahânî tarafından imar edildi. 593'te (1197) mescid hakkında bilgi veren İbnü'n-Neccâr'ın kaydettiği ölçüler İbn Şebbe'ninkine yakındır. İbnü'n-Neccâr, mescidin ebadının 68 × 68 zirâ, tavan yüksekliğinin de 20 zirâ olduğunu söylemektedir. Mescidin arka ve yan revaklar dahil üstü kapalı kısmın tavanları aralarında 7'şer zirâ mesafe bulunan otuz

dokuz sütun üzerine oturmaktadır. Duvarlarda sekizer pencere vardır. Kuzey duvarındaki pencerelerden sekizincisi burada yer alan minare sebebiyle kapalıdır (*ed-Dürretü's-şemîne*, s. 188). Mescid-i Kubâ'nın imarına Memlükler de büyük ihtimam gösterdiler. 733'te (1333) Muhammed b. Kalavun'un yeniden inşa ettirdiği yapının tavanındaki eskiyen bölümler 840'ta (1436) el-Melikü'l-Eşref Barsbay tarafından yenilendi. 881'de (1476) Sultan Kayırbay binada birtakım islah çalışmaları yaptırdı.

Medine ile ilgili müstakil bir eser telif eden Semhûdî (ö. 911/1506) Mescid-i Kubâ'nın tarihi hakkında geniş bilgi vermektedir (*Vefâ'ü'l-vefâ'*, I, 178 vd.; II, 16 vd.). Onun kaydettiği ölçüler de İbnü'n-Neccâr el-Bağdâdî'nin ölçülerine yakındır. Semhûdî kible duvarını 70, kuzey duvarını 68,5 zirâ olarak verir. Ancak derinlik için yazılan 79 zirâ muhtemelen bir istinsah hatası olup bu rakam 69 olmalıdır (Sâlih Lem'î Mustafa, s. 167).

Kanûnî Sultan Süleyman, 950'de (1543) Kubâ Mescidi'nin tavan ve minaresini yıktırıp yeniden inşa ettirdi. 1111'de (1699) mescidin eskiyen duvar ve minaresini yenileten II. Mustafa da Mebrekû'n-nâka üzerine dört direkli bir kubbe, mescidin dışına bir sebil ve abdest alma yerleri yaptırdı. Buradaki kumlukta su ihtiyacını karşılamak için derin kuyular kazdırdı. Önemli bir çalışma da 1829'da II. Mahmud zamanında gerçekleştirildi. Mescid 1985'te yenilenmek üzere tamamen yıkılma-